

Der methodische Ansatz als Gegenstand und Mittel der rechtswissenschaftlichen Forschung

Dr. Gennadij Dubov

Assistent am Lehrstuhl für die Theorie des Rechts und des Staates

Juristische Fakultät der Kiewer Nationalen Universität Taras Schewtschenko

Ukraine

Die Bedeutung neuer Forschungen auf dem Gebiet von Staat und Recht unter den heutigen Umständen hängt in erheblichem Umfang von der Leistungsfähigkeit des wissenschaftlichen Instrumentariums und der Effektivität der Methode ab. Daher ist eine solche methodische Fragestellung heute eine der vordringlichsten Aufgaben.

Die Reichhaltigkeit der Palette methodischer Ansätze, die in modernen rechtswissenschaftlichen Untersuchungen eingesetzt wird, ist der Grund, weshalb diese selbst Gegenstand von Untersuchungen geworden sind. Das Verstehen ihrer Besonderheiten als Teil der Methoden der Rechtswissenschaft ist eine der Fragen, die heute der Rechtswissenschaft gestellt werden.

Von dieser Erkenntnis ausgehend, wird in diesem Beitrag der Frage nach dem Begriff des methodischen Ansatzes nachgegangen, nach seiner Verortung in der Methode der rechtswissenschaftlichen Forschungen aber auch nach seinen Besonderheiten im Erkenntnisprozess. Der methodische Ansatz, der eine Synthese der wichtigsten fundamentalen Eigenschaften der wissenschaftlichen Methodik darstellt, schafft den grundsätzlichen Rahmen für die angemessene Anwendung der Elemente der Methode in der wissenschaftlichen Forschung. Hinsichtlich der Methode der Wissenschaft erscheint dieser Ansatz als Ausdruck philosophischer Kategorien, weltanschaulicher Vorstellungen und Kriterien der Anwendung, die auf diese Weise bestimmte disziplinarische Seinswissenschaften mit den vom konkreten Sein abgelösten Mitteln ihrer Erkenntnis verbinden.

Der erste Schritt zur Verwirklichung einzelner methodischer Ansätze ist deren Konstruktion auf der Grundlage der fachlichen Ontologie, also dem Bild der Welt. Hierbei sind die grundlegenden Mittel einer solchen Konstruktion, durch die sie funktionieren kann, die Kategorien der entsprechenden Metatheorie, die zu den philosophischen Grundlagen dieses Ansatzes zählen. Der nächste entscheidende Moment bei der Verwirklichung dieses methodischen Ansatzes auf der metatheoretischen Ebene ist die Anwendung der entsprechenden methodischen Prinzipien bei der Erkenntnisgewinnung.

Die letzte Voraussetzung bei der Verwirklichung eines methodischen Ansatzes innerhalb der methodischen Untersuchung des staatlich-rechtlichen Seins ist die Festlegung des Bestandes an

Methoden, die einerseits dem Bild der Welt entsprechen, in dessen Rahmen die weltanschauliche Orientierung und philosophischen Grundlagen des Ansatzes bestimmt werden, die vor allem durch den Begriffs- und Kategorienapparat ausgedrückt werden, zum anderen durch methodische Prinzipien.

Методологічний підхід як об'єкт та засіб юридичних досліджень

Дубов Геннадій Олексійович

кандидат юридичних наук

асистент кафедри теорії права та держави

юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми

Адекватність новітніх досліджень держави і права в сучасних умовах, на сьогодні, великою мірою обумовлюється наявністю відповідного наукового інструментарію, ефективної методології. Тому саме методологічні дослідження, на сьогодні, виглядають одними із першочергових.

Актуальність методологічної проблематики обумовлюється також і тим, що, незважаючи на належність окремих питань юридичної методології до сфери наукового інтересу видатних теоретиків права сучасності, вона, на сьогодні, розроблена недостатньо. Наведену думку може, зокрема, проілюструвати те, що ідея необхідності комплексної та системної розробки методологічних питань у вітчизняній юридичній науці активно наголошується, як мінімум протягом останніх п'ятдесяти років¹, тим не менш

¹ Казимирчук В.П. Право и методы его изучения – Издательство «Юридическая литература» – М.1965 – с.8; Машков А. Д.

вона залишається нереалізованою і на сьогодні. На жаль, наслідком цього є те, що навіть сучасні дослідники² вважають методологію одним із найбільш «слабких місць» юридичної науки.

Ключовою причиною такого стану речей зазвичай визнається відмова від методологічного монополізму в юридичній науці в пострадянських країнах, внаслідок якої на зміну одnobічному соціально-економічному детермінізму марксистської методології прийшло усвідомлення багатовимірності розвитку права, а разом із цим – методологічна невизначеність та розгубленість³.

В контексті наведеного є цілком закономірним, що питання правової методології були визначені як пріоритетні

Периодизация методологических исследований в отечественном правоведении // Гуманитарные науки: межвузовский сборник научных статей. Часть II – Караганда, ТОО «САНАТ – Полиграфия», 2009 – С.36; Сырых В. М. Метод правовой науки. Основные элементы, структура. – М.: Юрид. лит., 1980 – С.144

² Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки – Екатеринбург, 2001 – С.7

для української юридичної науки фактично вже у 1990-х роках⁴. При цьому основними завданнями методологічних досліджень було визнано необхідність відходу від положень методологічного монізму та розвиток поліметодологічних підходів, які базуються на запереченні існування єдиних філософських основ науки.

На сьогоднішній день слід констатувати принаймні часткове виконання поставлених перед українською юридичною наукою завдань. На відміну від методологічної традиції радянського періоду, яка характеризувалася моністичністю своїх світоглядно-філософських засад, сучасна юридична наука використовує множинну методологічних підходів. За визнанням учених-юристів, найбільш розповсюдженими серед них є: діалектичний, метафізичний, матеріалістичний, ідеалістичний, гностичний, агностичний, антропологічний, потребовий, персоналістичний, комунітарний (колективістський), комунікативний, герменевтичний, синергетичний⁵,

³ Кресін О. Розвиток методології порівняльного правознавства: історичний аспект // Право України – 2006 – № 2 – С.126

⁴ Проблеми методології сучасного правознавства//Вісник Академії правових наук України – 1997 – № 1 – С.143-150

⁵ Рабінович П.М. Філософсько-правова наука: до характеристики її предмету, методології та особливості викладання / П. М. Рабінович

комплексний, соціологічний, прагматичний, системний і деонтологічний⁶.

Наявність такої багатой палітри методологічних підходів об'єктивно обумовило те, що вони самі почали виступати як об'єкти відповідних досліджень. Осягнення їх особливостей як складової методології юриспруденції визначається деякими науковцями як одне із основних питань, які наразі постали перед юридичною наукою⁷. Подекуди вивченню використовуваних в юридичній науці підходів до дослідження права прогнозується переростання в спеціальний напрямок юридичної методології⁸ або філософії права⁹.

Як уявляється, одним із перших завдань, яке має бути вирішено на шляху до формування такого розділу

//Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис. – 2003. – № 9. – С.6

⁶ Гусарев С. Методологічні підходи в дослідженнях юридичної діяльності // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. / За ред. проф. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2009. Чис. IV. – С.280

⁷ Фальковський А.А. Плюралізм підходів як чинник утвердження постнекласичного етапу розвитку методології юриспруденції // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. За вип. Л. І. Кормич. – Одеса: Фенікс, 2011. – Вип. 42. – С.62-63.

⁸ Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) / Н.Н. Тарасов // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 32.

⁹ Сердюк О. В. Типологія підходів у методології сучасного правознавства / О. В. Сердюк // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 458–463 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

методологічних досліджень є власне визначення поняття методологічного підходу, його місця в системі методології юриспруденції. Розгляд зазначених питань становить собою мету цієї статті.

Методологічний підхід: проблема визначення

Згідно до найбільш розповсюджених визначень, якими оперують сучасні учені-юристи, методологічний підхід розуміється як:

- принципова методологічна орієнтація дослідження, точка зору, з якої розглядається об'єкт вивчення, поняття чи принцип, що керує загальною стратегією дослідження¹⁰;

- форма поєднання світоглядно філософської спрямованості з методичним інструментарієм, що використовується в певній галузі дослідження¹¹;

- міждисциплінарний загальнонауковий метод¹²;

<http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08savmsp.pdf>

¹⁰ Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М., 1973. – С.74

¹¹ Фальковський А.А. Плюралізм підходів як чинник утвердження постнекласичного етапу розвитку методології юриспруденції // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. За вип. Л. І. Кормич. – Одеса: Фенікс, 2011. – Вип. 42. – С.66

¹² Луць Л. Категорії системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи / Л. Луць // Вісник Львівського

- побудована на гранично абстрактних категоріях світоглядно аксіоматична ідея (засада), яка постулює загальний підхід до дослідження, вибір досліджуваних фактів та інтерпретацію його результатів¹³.

Окрім наведених визначень в сучасній юридичній літературі методологічний підхід подекуди розуміється як вся сукупність знань про процес наукового дослідження¹⁴, або ж це поняття ототожнюється із певним типом праворозуміння¹⁵. Вказівка на певний підхід також може контекстуально означати і розгляд питання із певної точки зору, і оцінку з певних позицій, і аналіз із залученням категорій та понять певної науки чи метанаукової області, і претензію на застосування якогось наукового методу¹⁶.

університету, серія юридична. – 2001. – Вип. 36. – С. 47

¹³ Рабінович П. М. Філософсько-правова наука: до характеристики її предмету, методології та особливості викладання / П. М. Рабінович //Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис. – 2003. – № 9. – С. 6

¹⁴ Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: Монографія / Бобровник С.В – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011 – С.14

¹⁵ Фальковський А. А. Плюралізм підходів як чинник утвердження постнекласичного етапу розвитку методології юриспруденції // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. За вип. Л. І. Кормич. – Одеса: Фенікс, 2011. – Вип. 42. – С.66

¹⁶ Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) / Н. Н. Тарасов // Правоведение. – 2001. – № 1. – С.40

Констатуючи неоднозначність розуміння поняття методологічного підходу, слід зазначити, що полісемантичність є характерною для багатьох понять, що в тій чи іншій мірі стосуються методології юридичних досліджень. Багата палітра визначень притаманна й ключовому поняттю цього «блоку» – поняттю «методологія», яке відносно до юридичних наук характеризується¹⁷ як одне з найскладніших, багато-альтернативних і остаточно незрозумілих.

Відносно причин означеної ситуації, то слушною виглядає думка М. М. Тарасова, який вважає, що розуміння підходу в юридичній науці довгий час залишалося практично на рівні смислів, внаслідок наявності в юридичній науці певної конвенції, що легітимувала цей термін в смислових контекстах, без визначення відповідного поняття чи навіть фіксації меж та правил його застосування¹⁸.

Крім цього, слід врахувати, що за визнанням дослідників методології юридичної науки, базовим рівнем її аналізу на сучасному етапі визнаються не окремі пізнавальні засоби чи методи, а

¹⁷ Сливка С. С. Філософія права: методологічне осмислення / С. С. Сливка // Право України, 2011. – №8. – С. 63

¹⁸ Тарасов Н. Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) / Н. Н. Тарасов // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 43

«основи науки»¹⁹, виявлення та аналіз яких передбачає аналіз наукових знань як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку.

На нашу думку, саме постановка питання про необхідність вивчення наукових методів як складноорганізованої системи, що знаходиться у взаємодії із усіма іншими компонентами теоретичного знання, значне розширення предметного поля методологічної проблематики, що має місце на сучасному етапі розвитку науки, й зумовлює неоднозначність розуміння явищ, які тією або іншою мірою стосуються методології пізнання.

Виходячи із цього, можна припустити, що поняттям методологічного підходу дослідники намагаються охопити ту частину основ науки (наукової картини світу, ідеалів та норм дослідження, філософських основ), що видається їм найбільш важливою у контексті проведення певного дослідження.

Невипадковим у цьому відношенні є те, що аналіз методологічного підходу здійснюється саме в контексті співвідношення із окремими компонентами основ науки. Втім, щодо

¹⁹ Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М. С. Кельман; МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Л., 2013. – С.155

питання такого співвідношення існують принаймні два варіанти вирішення.

Відповідно до першого із них, методологічний підхід представляється як одна із трьох частин методології юриспруденції поряд із типом праворозуміння та інструментальною частиною методології²⁰. За такого розуміння доктринально-ідеологічна складова методології (тип праворозуміння) розглядається як парадигма дослідницького бачення права, задаючи тим самим картину світу здійснюваного дослідження; інша складова, яка іменується стратегічною і власне представляє методологічний підхід, зумовлює загальну спрямованість дослідження, а третя – інструментальна, становить собою набір конкретних пізнавальних інструментів.

Згідно до іншої позиції, методологічний підхід не включається до юридичної методології як складової частини, а натомість його власна структура представляється у вигляді трьох взаємопов'язаних компонентів, що повністю відповідають компонентам основ юридичної науки. Серед таких компонентів називаються: а) інструментальний, який

²⁰ Фальковський А. А. Плюралізм підходів як чинник утвердження постнекласичного етапу розвитку методології юриспруденції // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. За вип. Л. І. Кормич. – Одеса: Фенікс, 2011. – Вип. 42. – С.65

охоплює певні стандартні процедури та методи отримання наукового знання; б) теоретико-концептуальний, на якому у формі категоріально-понятійних конструкцій формуються базові онтологічні постулати про об'єкти досліджень, правила їх опису чи пояснення; в) світоглядний, який містить філософські та загальні світоглядні засади дослідження²¹.

Як можна побачити із викладеного, різниця між наведеними варіантами розуміння місця методологічного підходу в структурі методології юридичних досліджень є досить суттєвою. По суті, за першого варіанту методологічний підхід виявляється підпорядкованим картині світу та філософським основам, які не включаються до його змісту, а представляють собою самостійні компоненти методології. В другому ж випадку методологічний підхід охоплює всі основи науки, повною мірою, включаючи їх компоненти до свого змісту, по суті, являючи собою певний тип системи методології, побудованої, виходячи із визначених онтологічних та гносеологічних засад.

²¹ Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М. С. Кельман; МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Л., 2013. – С.155

На нашу думку, саме використання другого варіанту розуміння поняття методологічного підходу дозволяє будувати юридичні дослідження, виходячи із позицій принципів плюралізму та додатковості, уникаючи при цьому еkleктичного поєднання різнорідних початків та ідей, що погано узгоджуються між собою, в силу чого не відповідають вимогам, що висуваються до наукових теорій. Наведений висновок видається очевидним, виходячи із того, що узгодження всіх без винятку компонентів основ науки, є необхідною умовою для напрацювання адекватного методологічного інструментарію, уникнення застосування пізнавальних засобів, ідеалів та норм дослідження, що виходять із взаємовиключних онтологічних підстав. Саме завдяки визначеності відносно дисциплінарної онтології (картини світу) та філософських основ досліджень, що має здійснюватися в межах окремих підходів, видається можливим здійснення цілісного пізнання досліджуваної дійсності, виходячи із заданих філософсько-світоглядних та ціннісних орієнтацій.

Зазначена позиція знаходить своє підтвердження також в тому, що відмова від включення до змісту методологічного підходу онтологічних постулатів картини світу на етапі формулювання положень методологічного підходу, приводить

дослідників, які зайняли таку позицію²², до необхідності виділення підвидів одного й того ж підходу в залежності від типу праворозуміння, прийнятого на початках дослідження. При цьому такий прийом застосовується, незважаючи на визнання неналежності праворозуміння до змісту поняття методологічного підходу.

Виходячи із цього, методологічний підхід, представляючи синтез найбільш фундаментальних характеристик методу науки, і, являючись формою його зовнішнього виразу, задає принципові рамки адекватного застосування відповідних елементів методу в науковому дослідженні. Відносно методу науки методологічний підхід виступає його виразом у вигляді філософських категорій, світоглядних уявлень і критеріїв застосування, поєднуючи таким чином певну дисциплінарну онтологію із гносеологічними засобами її пізнання. У зв'язку із цим основною функцією методологічного підходу визнається залучення в юриспруденцію методологічних засобів як філософського і метанаукового плану, так і інших наук.

Реалізація методологічних підходів в ході проведення юридичних досліджень

²² Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.12. «Філософія права»/ А. О.

Як впливає із викладеного, першочерговим кроком для реалізації окремих методологічних підходів постає побудова відповідної йому дисциплінарної онтології, тобто картини світу. При цьому основними засобами такої побудови, за рахунок яких вона може бути здійснена, виступають категорії відповідної метатеорії, що входять до філософських основ відповідного підходу. Зокрема, А. Машков, наголошуючи на необхідності запровадження до методології дослідження юридичних явищ синергетичного підходу, вбачає необхідною умовою для цього «дещо нетрадиційне описання соціуму та його окремих підсистем²³». При цьому «нетрадиційність» такого описання пов'язується у випадку синергетики саме із використанням як ключових її категорій, так і пояснювальних схем. До аналогічних висновків приходять і С. Гусарев, обґрунтовуючи тезу, згідно до якої застосування діяльнісного підходу передбачає дослідження динамічних

Фальковський Нац. ун-т. Одес. юрид. акад. – О., 2011. – С.10

²³ Машков А. Д. Урахування синергетичних шляхів у моделюванні державно-правових процесів у межах синергетичного підходу // Вісник Київського університету. Серія: Юридичні науки – 2001 – Вип.44 – С.7

аспектів соціальних явищ у взаємозв'язку із фактом існування людської діяльності²⁴.

Наступним ключовим моментом у реалізації методологічного підходу метатеоретичного рівня є запровадження до процесу пізнання відповідних методологічних принципів. Зокрема, в межах синергетичного підходу такими принципами визнаються: принцип «розуміння хаосу як відповідної форми порядку», принцип «порядку через флуктуацію», принцип «альтернативності», принцип «фрактальності», принцип «нечіткості та невизначеності», принцип «обмеженості можливостей втручання та передбачення його наслідків»²⁵. В межах діяльнісного підходу основоположним визнається принцип діяльності²⁶, герменевтичний підхід, в свою чергу, базується на принципах автономії об'єкта, когерентності значення, актуальності значення тощо, системний підхід базується на принципах цілісності, протиставлення

²⁴ Гусарев С. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства /С. Гусарев // Право України, 2011 – №8 – С.162

²⁵ Машков А. Д. Урахування синергетичних шляхів у моделюванні державно-правових процесів у межах синергетичного підходу // Вісник Київського університету. Серія: Юридичні науки – 2001 – Вип.44 – С.15-17

²⁶ Гусарев С. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства /С. Гусарев // Право України, 2011 – №8 – С.162

системи її ототожненню, розчленування цілого на елементи²⁷.

Останньою передумовою у реалізації певного методологічного підходу в межах методології дослідження державно-правової дійсності є визначення набору методів, відповідних з одного боку відповідній картині світу, у рамках якої визначені світоглядні орієнтири та філософським основам підходу, що насамперед представлені понятійно-категоріальним апаратом, а також методологічними принципами. Зокрема, в межах діяльнісного підходу визнається допустимим використання таких методів, як системний, функціональний, структурний, історичний, статистичний, метод порівняння²⁸; евристичні можливості системного підходу пов'язуються, зокрема, із використанням математичних методів²⁹.

Висновки

²⁷ Дудар С. Методологічні засади системного підходу у сучасній теорії права // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права. / За ред. проф. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2009. – Чис. IV – С.327

²⁸ Гусарев С. Методологічні підходи в дослідженнях юридичної діяльності // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. / За ред. проф. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2009. Чис. IV. – С.280.

²⁹ Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении / А. И. Демидов // Правоведение. – 2001. – № 4 – С.19

Враховуючи викладене, слід дійти висновку згідно із яким провадження досліджень юридичної методології на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки відбувається насамперед в межах розроблення окремих методологічних підходів до пізнання державно-правової дійсності. Самі ці підходи являють собою синтез знання світоглядно-філософського та конкретно наукового рівня, виконуючи за своєю суттю роль загальнометодологічних та методичних директив щодо дослідження державно-правової дійсності із визначених світоглядних та ціннісних позицій. В цей же час, варто відзначити, що, на теперішній момент, зазначений процес перебуває лише на початковому етапі свого розвитку. Дослідження особливостей пізнання державно-правової дійсності в межах окремих методологічних підходів як особливих форм буття методології юридичних наук, хоча й розширюються, проте наразі не виокремлені в самостійний дослідницький напрямок ані теоретичної юриспруденції, ані філософії права. Невирішеними залишаються низка питань щодо інтеграції знання, отриманого в межах різних методологічних підходів, механізмів використання декількох підходів в межах одного дослідження, формулювання методологічних принципів та визначення переліку допустимих методів.